

τουργοί της. Ἄλλοιως θὰ πίστευε κανένας, ὅτι οἱ βασανισμένοι τῆς γῆς θὰ ἦναι καὶ τοῦ οὐρανοῦ ἐξόριστοι, καὶ ὅτι ὁ Θεὸς τὴν ἐλπίδα μιᾶς γλυκειᾶς χαραυγῆς τὴν ἀρνείται μονάχα, σ' ἐκείνους ποῦ εἶχαν καὶ ἔδω κάτω πάντα σκοτάδι· ὅτι κι' αὐτὴ εἶναι μονοπῶλιο γιὰ κείνους, ὅπου ἔχουν νὰ ἀγοράσουν τοῦ παραδείσου τὸ εἰσιτήριο. Ἄλλὰ κάπως διαφορετικὰ τὰ εἶπε τὸ πονετικὸ, τὸ παρήγορο τοῦ Θεοανθρώπου στόμα.

Καὶ βέβαια τοῦ Θεοῦ τὸ πνεῦμα δὲν ἐφώτισε τὸ λειτουργό του, ὅταν ἔλεγε στὸ ὄρφανὸ παιδί ποῦ εἶδε νὰ τρῶν τὰ λείψανα τοῦ πατέρα καὶ τῆς μάνας ὁ ἀσθέστης, ὅτι αὐτὸ εἶναι τοῦ αἰωνίου πυρὸς ὁ ἀρραβῶνας, ὅταν ἔτσι τοῦ ἀρνήθηκε τὴν παρηγοριὰ τοῦ συχώριου· σὰν νὰ τανε λίγος ὁ καῦμός, ὅτι δὲν τοῦ ἔμενε ἓνα μνημα τους νὰ ἀκουμπήσει τὸ μέτωπο, ἓνας σταυρὸς νὰ τοὺς κολλήσει ἓνα κεράκι. Καὶ τί κακὸ πρόφθασαν νὰ καμουν τὰ πεθαμμένα μικρὰ παιδάκια, πότε πρόλαβαν νὰ ζήσουν, γιὰ νὰ λήη καὶ γι' αὐτὰ τὰ ἄμοιρα ὁ παρηγορητὴς, ὅτι ἡ ἄσθετος ἔσπευδε νὰ καταφάγη τὰ ἀχαλινώτους ζώσας σάρκας των :

[Ἔπεται συνέχεια.]

EMMANΟΥΗΛ Σ. ΛΥΚΟΥΔΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ

Β'

Εὐαγγέλιον τῆς μονῆς Καρακάλλου.

Οἱ βιβλιογράφοι τῶν μέσων αἰώνων τοῦ ἑλληνισμοῦ κατέβαλον ἰδιάζουσαν ὄλως προσοχὴν εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν εὐαγγελίων. Περιώνυμος εἶνε ὁ γνωστότατος σιναϊτικὸς κώδιξ, ὁ μέρος τῆς Παλαιᾶς διαθήκης περιέχων, ὃν ὁ Γερμανὸς καθηγητὴς Tischendorf παρέλαβε τῷ 1859 ἐκ τῆς ἐπὶ τοῦ Σινᾶ ὄρου μονῆς τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης καὶ ὅστις νῦν ἀπόκειται μέρος μὲν ἐν Λειψία, μέρος δ' ἐν Πετροπόλει. Ὁ κώδιξ οὗτος ἀνέρχεται εἰς τὸν τέταρτον αἰῶνα, καὶ κατὰ τινὰ ὄχι ἀπίθανον ὑπόθεσιν εἶνε ἐν ἐκ τῶν πενήκοντα ἐκείνων χειρογράφων τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἅτινα παρεσκευάσθησαν μετὰ πολλῆς πολυτελείας καὶ δαπάνης ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου κατὰ διαταγὴν τοῦ ἀγίου Κωνσταντίνου τῷ 331 συμφώνως πρὸς αὐτὴν τὴν διήγησιν τοῦ Εὐσεβίου ἐν τῷ Βίῳ τοῦ Κωνσταντίνου.

Καὶ ὁ μὲν κώδιξ ἐκεῖνος, ὅστις θεωρεῖται ὡς τὸ παλαιότατον τῶν σωζομένων ἐπὶ περγαμηνῆς ἑλληνικῶν χειρογράφων, εἶν' ἐπιφανὴς διὰ τὸν ρυθμὸν τῆς μεγαλογραμμάτου γραφῆς, τὸ μέγεθος τοῦ σχήματος καὶ τῶν γραμμάτων καὶ τὴν ὀρθότητα τῶν γραφῶν, ἄλλως δὲ στερεῖται καλλιτεχνικῆς διακοσμῆσεως, οἷαν παρουσιάζουσι πλείστα ἄλλα χειρόγραφα ἄλλως ὀλιγώτερον πολυτίμητα τοῦ σιναϊτικοῦ. Δὲν ὑπάρχει σχεδὸν βιβλιοθήκη ἐκ τῶν πλουσιωτέρων τῶν πολλὰ ἔχουσῶν ἑλληνικὰ χειρόγραφα ἢ μὴ κεκτημένη ἓνα κώδικα εὐαγγελίου ἢ τετραεαγγελίου ἢ καὶ πλείονας πολυτελῶς κεκοσμημένους. Σύγκριται δὲ ἡ πολυτέλεια αὕτη εἰς τὴν διὰ καλλιτεχνικῶν ἀρχικῶν γραμμάτων, ἐπιτίτλων ἢ καὶ εἰκόνων διακόσμησιν. Τοιαῦτα δι' εἰκόνων πε-

πλουτισμένα χειρόγραφα ἐλέγοντο *ἱστορημένα* ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν, διότι *ἱστορία* ἐκαλεῖτο ἢ εἰκὼν καὶ *ἱστορεῖν* ἐσήμαινε τὸ ζωγραφίζειν. Τίς δὲν ἐνθυμεῖται πολλάκις ἀκούσας κατὰ τὰς Παρακλήσεις τοῦ Δεκαπενταυγούστου τὸ γνωστὸν ἐκεῖνο *τὴν εἰκόνα σου τὴν σεπτὴν τὴν ἱστορηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Λουκᾶ ἱερωτάτου τὴν Ὀδηγήτριαν*; Καὶ ὁ μεταγενέστερος δ' ἑλληνισμὸς παρέλαβεν ἐκ τῆς βυζαντιακῆς χρήσεως τὴν τοιαύτην ἔννοιαν τῶν λέξεων *ἱστορῶ* καὶ *ἱστορία*. Καὶ σήμερον δὲ θὰ ἠδυνάμεθα νὰ λέγωμεν *ἱστορημένα* βιβλία τὰ illustres, ἂν ἡ μὲν ἔννοια τῆς λέξεως δὲν ὑπέκειτο εἰς παρανοήσεις, ἢ δὲ χρήσις αὐτῆς δὲν παρήγεν εἰς σχολαστικότητα βυζαντιακὴν, ἥτις δὲν θὰ ἦτο μικροτέρα σχολαστικότητος ψευδαττικῆς. Ἐκοιμούντο δὲ τὰ εὐαγγέλια καὶ τὰ τετραεαγγελα συνήθως μὲν διὰ τῶν εἰκόνων τῶν τεσσάρων εὐαγγελιστῶν, σπανίως δὲ ποτε μόνον καὶ δι' ἄλλων. Πρὸς προφύλαξιν δὲ τῶν εἰκόνων ἐνετίθεντο ἐν τοῖς χειρογράφοις πολλάκις καλύμματα ἐκ μετάξης, πρασίνου συνήθως χρώματος· σωζόμενα δὲ πολλάκις τὰ τοιαῦτα μετάξιν καλύμματα παρέχουσι διὰ τὸ λεπτοῦρές καὶ τὴν μετὰ πάροδον πολλῶν αἰώνων διατήρησιν τῶν χρωμάτων ἐπιφανὲς δείγμα τῆς τέχνης τῶν Βυζαντινῶν περὶ τὴν μεταξοπλοκίαν, διαδοθεῖσαν παρ' αὐτοῖς μεγάλως ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἀξιολογώτατα δὲ εἶνε τὰ πολλάκις στολιζόμενα τὰ χειρόγραφα ἐπιτίτλα κοσμήματα, ὧν τινὰ θὰ ἔχωμεν εὐκαιρίαν νὰ γνωρίσωμεν διὰ τῆς ὑπὸ τῆς Ἐστίας δημοσιεύσεως ἄλλων πανομοιότητων. Ἐξαιρετος δὲ εἶνε καὶ ἡ δι' ἀρχικῶν γραμμάτων διακόσμησις, διότι οἱ Βυζαντινοὶ μετ' ἰδιαζούσης ἐπιμελείας ἐπέδοθησαν εἰς τὴν φιλοτεχνίαν τῶν τοιούτων γραμμάτων. Ἐτίθεντο δὲ ταῦτα ὄχι ἀπανταχοῦ ὅπου ἤρχιζε νέα παράγραφος, ἀλλ' ἰδίως ἐν ἀρχαῖς κεφαλαίων. Ἦσαν δ' ἄλλοτε μὲν ἀπλοῦστερα, ἄλλοτε δὲ πλουσιώτερον περιφιλοτεχνημένα μέχρι πολυτεχνίας αὐτόχρημα. Καὶ ἐνίοτε μὲν ἀρκεῖ πρὸς ἀποτελεῖσιν περικόσμου ἀρχικοῦ γράμματος ὁ πλοῦτος τῶν χρωμάτων ἢ ἡ συμπλοκὴ καλλιτεχνικῶν γραμμῶν. Ὅχι δὲ σπανίως τὰ ἀπλοῦστατα τῶν κοσμηματικῶν στοιχείων ἀποτελοῦσι, καὶ ταῦτα μετὰ χρήσεως ἐνὸς μόνου χρώματος, σύνολον ἀληθῶς καλλιτεχνικώτατον. Ἄλλοτε δὲ τὰ κοσμήματα εἶνε ποικιλώτερα, εἰλημμένα ἐκ τοῦ φυτικού ἢ τοῦ ζωικοῦ βασιλείου. Φύλλα, βότρυες, φυτὰ, πτηνὰ, ὄφεις, ἔλαφοι, λύκοι, ἄρκτοι, ἄλλα ζῶα φανταστικὰ ὀρθοῦνται ἢ ἐπικλίνονται, περιπλέκονται ἢ στρόγγυλοῦνται, ὅπως εὐαρμωσθήσῃ τὸ ὅλον αὐτῶν σχῆμα εἰς τὰς εὐθείας ἢ κυκλικὰς γραμμάς ἐξ ὧν πρόκειται νὰ κατασκευασθῇ τὸ γράμμα οὐ παρίσταται ἀνάγκη. Τέλος δ' ἐνίοτε τὸ ἀρχικὸν γράμμα συνίσταται ἐκ συνθέσεως ἀνθρωπίνων μορφῶν, ἧς τὰ συστατικὰ εἶνε ἄγιοι εὐλογοῦντες ἢ ἀγρόται γεωργοῦντες ἢ τέκτονες πρίοντες ἢ μαχηταὶ κραδαίνοντες τὸ δόρυ. Καὶ τὰ μὲν ἀπλοῦστερα τῶν σχημάτων, ἰδίως ὅταν ταῦτα ἦσαν μονόχρωμα, ἐγράφοντο ὑπ' αὐτοῦ τοῦ βιβλιογράφου τοῦ γράφοντος τὸν ὅλον κώδικα ἢ τοῦ ἐρυθρογράφου τοῦ διὰ κινναβάρεως προσθέτοντος τὰ κεφαλαῖα τῶν γραμμά-

των. Ἄλλ' αἱ πολυπλοκώτεροι τῶν συνθέσεων ἦσαν αὐτόχρημα ἔργον ζωγραφικῆς τέχνης, οὐ ἐπελαμβάνοντο εἰδικοὶ καλλιτέχναι. Καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶνε σπάνιον τὸ φαινόμενον κωδίκων ἐχόντων κενὰ πού καὶ που ἐν τῇ θέσει τῇ προσωρισμένη διὰ τὰ περικοσμά ἀρχικά γράμματα, λησμονηθείσης ἢ παραμεληθείσης τῆς γραφῆς αὐτῶν ὑπὸ τοῦ ἀναλαβόντος τὴν ἱστορίαν τοῦ κώδικος. Τοιαῦτα περικοσμά ἀρχικά γράμματα δύναται νὰ ἴδῃ ὁ ἀναγνώστης συνειλεγμένα ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς Παλαιογραφίαις τοῦ Montfaucon καὶ τοῦ Gardthausen, ἐν τοῖς Μνημείοις πρὸς σπουδὴν τῆς τέχνης τοῖς ἐκδεδωμένοις ὑπὸ τοῦ Seroux d' Agincourt καὶ ἐν τῇ Πατριακῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ μακαρίτου Σακελιῶνος. Παραπέμπω δ' εἰς ταῦτα τὰ βιβλία ἐπειδὴ ἡ γνώσις τῶν ἀρχικῶν γραμμάτων τῶν Βυζαντινῶν δύναται νὰ ἔχῃ καὶ πρακτικὴν σημασίαν. Εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο δῆλα δὴ ἡ καὶ εἰς τὴν κεντητικὴν παρ' ἡμῖν εἰσαγωγή τῶν ὠραίων ἐκείνων γραμμάτων, ἣν εὐχὴν καὶ ἀλλαγὴν ἤδη ἐξέφρασα.¹

Εἰς τοὺς περικοσμοὺς κωδικίας εὐαγγελίων ἀνήκει καὶ τὸ χειρόγραφον, οὐ δημοσιεύομεν ἐνταῦθα πανομοιότυπον. Ἀνήκει δὲ ὁ κωδῆξ οὗτος εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὁρει μονῆς τοῦ Καρακάλλου, καὶ φέρει τὸν ἀριθμὸν 11 κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1880 παρ' ἐμοῦ γενομένην κατάταξιν τῶν ἀθωνικῶν χειρογράφων. Ὁ κωδῆξ δὲν φέρει τὸ ὄνομα καὶ τὴν χρονολογίαν τοῦ βιβλιογράφου, ἀλλ' ὡς δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ἐκ τῆς γραφῆς, ἀνέρχεται εἰς τὸν ἕνατον αἰῶνα. Εἶνε δὲ γεγραμμένος διὰ τῆς γραφῆς τοῦ μεγαλογραμματοῦ ρυθμοῦ, ἃς *literas unciales* καλοῦσιν οἱ παλαιογράφοι τῆς Δύσεως. Ὁ κωδῆξ εἶνε μεγάλου σχήματος, τοῦ ἀντιστοιχοῦντος πρὸς τὸ εἰς 4ον τῶν ἐντύπων βιβλίων, τὸ δὲ σῶμα ἐκάστου τῶν γραμμάτων αὐτοῦ ἔχει μῆκος 0,05. Εἶνε δ' ἐκάστη σελὶς διηρημένη εἰς δύο στήλας ἢ δύο σελίδας, ὡς ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι. Ἀξιόλογα δὲ καὶ ἰδιόρρυθμα εἶνε τὰ ἐπίτιπλα καὶ τὰρχικά γράμματα, δι' ὧν κοσμεῖται τὸ χειρόγραφον. Τὸ κεφαλαῖον Β ὅπερ περιέχεται ἐν τῷ ἐνταῦθα δημοσιευομένῳ πανομοιότυπῳ εἶνε ἐν τῶν ἰδιόρρυθμότητων ἐν τῷ κώδικι γραμμάτων.

Ἡ δὲ μονὴ εἰς ἣν ἀνήκει τὸ χειρόγραφον εἶνε μία τῶν μικροτάτων ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὁρει. Ἄλλ' εἶνε ὅμως τῶν ἀρχαιότατων τοῦ Ἁθωνος. Καὶ δὲν φέρει μὲν βεβαίως τὸ ὄνομα τοῦ αυτοκράτορος Καρακάλλου, ὡς θέλει ἡ ἄλλως φερομένη ἀσύστατος παράδοσις, ἀλλὰ μαρτυρεῖται ὅμως ἡ ὑπαρξὶς αὐτῆς τοῦλάχιστον ἤδη μεταξὺ τοῦ 1068 καὶ τοῦ 1070, ὅτε ἀναφέρεται ἐν τινι ἐγγράφῳ τοῦ κατὰ τὰ ἔτη ἐκεῖνα βασιλεύοντος αυτοκράτορος Ῥωμανοῦ τοῦ Διογένους. Ἀλλὰ τὸ ἀρχαῖον ἐκεῖνο μοναστήριον δὲν σφίζεται πλέον, ἐρημωθὲν μετὰ πειρατικὰς δηλώσεις, ἕως ἔπειτα ἀνωκοδομήθη ὀλίγον ἀπωτέρω ἢ σημερινῇ μονῇ ὑπὸ τοῦ βοεβόδα τῆς Μολδαβίας Πέτρου, ὅστις ἀνέθηκε τὴν φροντίδα τῆς κτίσεως εἰς τὸν ὁμώνυμον ἑαυτῷ πρωτοσπαθάριον Πέτρον.

Κεῖται δ' ἡ μονὴ ἐν τῇ μεσογαίᾳ κατὰ τὰ νοτιοανατολικά τῆς ἀθωνικῆς χερσονήσου, διοικεῖται κατὰ σύστημα κοινοβιακὸν καὶ περιλαμβάνει περὶ τοὺς ὀγδοήκοντα μοναχοὺς. Ἐν δὲ παλαιότερᾳ ἐποχῇ ἐσώζοντο κατὰ τὰς διηγήσεις τῶν περιηγητῶν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς μονῆς χειρόγραφα τοῦ Δημοσθένους, Εὐκλείδου, Εὐριπίδου, Ὀμήρου καὶ Ἡσιόδου, ἅτινα δὲν ὑπάρχουσι πλέον.

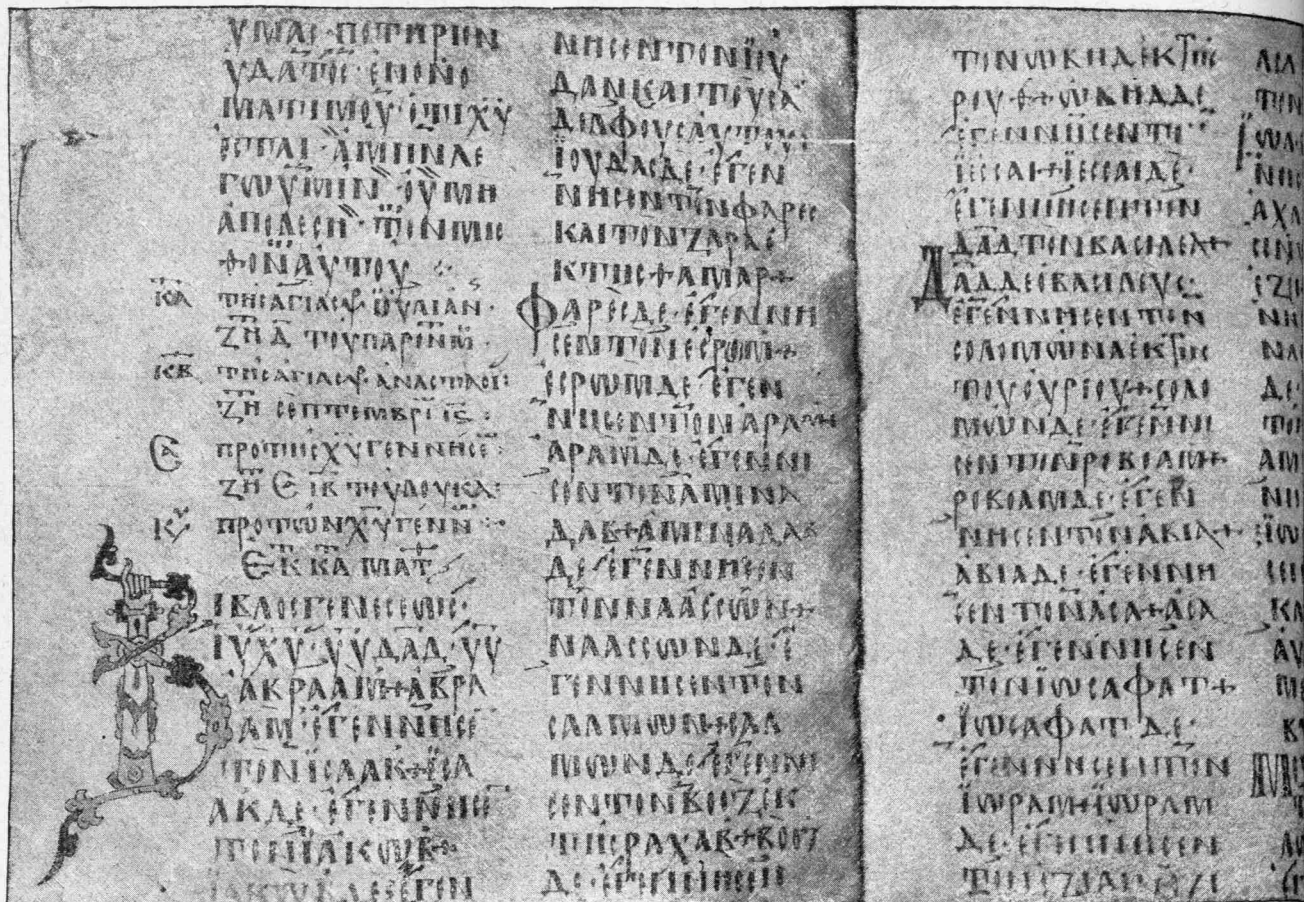
Σήμερον ἡ βιβλιοθήκη τῆς μονῆς Καρακάλλου σύγκειται ἐξ ἐνὸς φακέλου περιέχοντος ἀναμιξῆ σπαράγματα κωδίκων καὶ φύλλα διάφορα καὶ ἐκ διακοσίων τεσσαράκοντα ἐννέα ἐν ὅλῳ χειρογράφων. Τούτων 18 μὲν εἶνε εἰς φύλλον, 37 εἰς 4ον, 12 εἰς μέγα 8ον, 123 εἰς 8ον καὶ 59 εἰς 16ον. Καὶ 39 μὲν εἶνε γεγραμμένα ἐπὶ περγαμνῆς, 7 δὲ βομβύκινα καὶ 203 χάρτινα. Λέγων δὲ βομβύκινα δὲν ἐννοῶ χειρόγραφα συγκείμενα ἐκ φύλλων κατεσκευασμένων ἐκ βάμβακος ἢ ζύλου καὶ διακρινόμενων τῶν ἐκ λινοῦ ἢ ῥακῶν, ὡς ἐπιστεύετο ἐν παλαιότεροις χρόνοις, ἀλλὰ χάρτιν ἐκ τοῦ κατασκευαζομένου ἐν τῷ κατὰ τὴν Βαμβύκην τῆς Συρίας περιωνύμῳ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας χαρτοποιεῖω. Ἡ σημασία αὕτη τοῦ βαμβυκίνου ἢ βομβυκίνου χάρτου εἶνε πλέον γενικῶς παραδεδεγμένη μετὰ τὰς ἀπὸ τοῦ 1884 γενομένας ἐρεῦνας.

Ὡς πρὸς δὲ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἐγράφησαν τὰ 249 χειρόγραφα τῆς μονῆς Καρακάλλου διαιροῦνται ὡς ἐξῆς:

Θ'	αἰῶνος	1
Γ'	»	1
ΙΑ'	»	5
ΙΒ'	»	3
ΙΓ'	»	21
ΙΔ'	»	34
ΙΕ'	»	37
ΙΣ'	»	49
ΙΖ'	»	58
ΙΗ'	»	34
ΙΘ'	»	6
		249

Ἡ εἰς αἰῶνας αὕτη κατάταξις τῶν χειρογράφων τῆς μονῆς Καρακάλλου παρέχει τὴν αὐτὴν περίπου ἀναλογίαν ἣν πᾶσα μοναστηριακὴ βιβλιοθήκη τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ αὐτὴ δ' ἀναλογία δὲν παρατηρεῖται ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῆς ἀρκτώας καὶ δυτικῆς Εὐρώπης ἐν αἷς ἀπόκεινται ἑλληνικοὶ κωδικοί, διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον, ὅτι αἱ συλλογαὶ αὗται καθηρτίσθησαν κατ' ἐπιλογὴν, ἀγοραζομένων ἢ δωρουμένων ὑπὸ διαφόρων συλλογιῶν εἰς αὐτὰς χειρογράφων ὡς τὸ πλεῖστον τῶν παλαιότερων χρόνων. Ἐπειδὴ δὲ τὰ τοιαῦτα ἤδη ἀπὸ τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα καὶ ὀλίγον πρὸ αὐτῆς, πολὺ δὲ μᾶλλον ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως σωρηδὸν ἀπεκομίζοντο εἰς τὴν Δύσιν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς, εἶνε θαῦμα πῶς αἱ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν μοναστηριακαὶ βιβλιοθήκαι διετήρησαν ἐκ τῶν παλαιότερων χειρογράφων καὶ αὐτὰ ἐκεῖνα ὅσα νῦν ἀπόκεινται ἐν αὐταῖς. Καὶ ὀλιγοστοὶ μὲν πάνυ καὶ σπάνιοι εἶνε οἱ

¹ Ἐν λ. Ἀρχικά γράμματα τοῦ Ἐγκυκλοπαιδικοῦ λεξικοῦ Μπάρτ-Χρίστ.

Εὐαγγέλιον τῆς Μονῆς Καρακάλλου.

κώδικες οἱ μέχρι τοῦ δεκάτου αἰῶνος συμπεριλαμβανομένου γεγραμμένοι, ἀφθονώτεροι δὲ οἱ ἀπὸ τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων καταλύσεως τοῦ βυζαντιανοῦ κράτους. Ἄλλ' ἢ μετὰ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως συμπύπτουσα ἐφεύρεσις τῆς τυπογραφίας ἐν τῇ Δύσει δὲν ἐπιφέρει τὴν παῦσιν τῶν χειρογράφων κωδίκων. Μέχρι τῆς ἐπὶ Κυρίλλου τοῦ Λουκάρως ἰδρύσεως τοῦ πρώτου ἑλληνικοῦ τυπογραφείου, τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει (1627), παρήλθον ἀπὸ τῆς ἀλώσεως δύο σχεδὸν αἰῶνες, καθ' οὓς βραδεῖα καὶ κατὰ μικρὸν ἐγένεον ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἡ πρόσοδος καὶ ἡ διάδοσις τῶν ἐν τῷ μεταξὺ κατὰ τὴν Δύσει ἐκτυπωθέντων ἱερῶν τε καὶ θύραθεν βιβλίων. Οἱ Ἕλληνες τῶν χρόνων ἐκείνων ἐξηκολούθουν ἀντιγράφοντες ἀκόμη χειρόγραφα βιβλία πολὺ μᾶλλον ἢ ἀγοράζοντες τὴν μεδιολάνειον Γραμματικὴν τοῦ Λασκάρως, τὸ βενετικὸν Ψαλτήριον τοῦ 1486 ἢ τὰς ὑπὸ τοῦ Ἄλδου καὶ τοῦ Ἰούντα δημοσιευομένας ἐκδόσεις Ἑλλήνων συγγραφέων. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἰδρυσις τῶν ἐν Βενετίᾳ ἑλληνικῶν τυπογραφείων, ἅτινα ἤρχισαν διαδίδοντα εὖωνα ἐντυπα βιβλία καθ' ἅπαντα τὸν ἑλληνικὸν κόσμον, δὲν καταφέρει τὸ τελευταῖον τραῦμα εἰς τὴν χρῆσιν τῶν χειρογράφων. Ἀραιούται μὲν αὕτη, ἀλλὰ δὲν παύει. Ὅμως μεταβάλλεται ἡ ὕλη τῶν χειρογράφων βιβλίων καὶ ἡ ἀνάγκη ἢ γεννώσα αὐτά. Τὸ διατηροῦν τὴν γραφὴν εἶνε κυρίως τὸ σχολεῖον. Διὰ τοῦτο σχολικὰ τεύχη, καὶ μάλιστα τὰ ἐν τῷ σχολεῖῳ διδασκόμενα κείμενα

συγγραφέων μετὰ τῆς λεγομένης ψυχαραγωγίας, ἥτοι διαστίχου ἐξηγήσεως, εἶνε τὰ συνηθέστερα χειρόγραφα τοῦ δεκάτου ὀγδοῦ καὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ ἀρχομένου δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος. Πλὴν δ' αὐτῶν ἀντιγράφει ἀκόμη ὁ ἑλληνικὸς κόσμος πού καὶ που καὶ τὰς φιλολογικὰς καὶ φιλοσοφικὰς συγγραφὰς τῶν ἐν τοῖς μεγάλοις σχολείοις τοῦ γένους διδασκόντων ἐπιφανῶν διδασκάλων. Τὰ τοιαῦτα δὲ χειρόγραφα βιβλία συρρέουσιν εἰς τὰ μοναστήρια, ἐν οἷς οἱ λογιώτεροι τῶν μοναχῶν καὶ ἄλλως ἀσχολοῦνται ὡς βιβλιογράφοι, ἀντιγράφοντες θεολογικὰ βιβλία. Οὕτω δ' ἐξογκοῦται ἡ παραγωγή τῶν χειρογράφων βιβλίων, καὶ αὐξάνει τὸ πλῆθος τῶν ἐν ταῖς μοναῖς κωδίκων τῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν αἰῶνων, ἀνεπαρκῶς ἀναπληρόνων τὸν μεγάλως ἐλαττωθέντα ἀριθμὸν τῶν πολλῶ σπουδαιωτέρων πρὸ τῆς ἀλώσεως χειρογράφων. Καὶ ὅμως δὲν πρέπει νὰ περιφρονῶμεν καὶ ταῦτα τὰ μεταγενέστερα χειρόγραφα, διότι ἐν αὐτοῖς κρύπτεται πολλὰκις πολύτιμος ὕλη τῆς νεωτέρας ἡμῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἱστορίας καὶ φιλολογίας.

ΣΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ

